

Lorestan University

A New Perspective on Article 1216 of the Civil Code with Reference to Shia Fiqh and English Law

Asghar Doosti¹ , Dariush Babaei² and Mohmmadbagher Amerinia³

1. Department of Law, Yasuj Branch, Islamic Azad University, Yasuj, Iran. Email: asghar.doosti@iau.ac.ir

2. Corresponding Author, Department of Law, Yasuj Branch, Islamic Azad University, Yasuj, Iran.

Email: dariush.babaei@iau.ac.ir

3. Department of Law, Yasuj Branch, Islamic Azad University, Yasuj, Iran. Email: amerinia1@iau.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 22 January 2026

Received in revised form 21

April 2026

Accepted 29 May 2026

Available online 22 June 2026

Keywords:

Civil Liability,
Incompetent Persons,
Comparative Law,
Tortious Liability,
English Law

ABSTRACT

Objective: The objective of this research is to critically analyze the jurisprudential, legal, and practical challenges surrounding Article 1216 of the Iranian Civil Code regarding the civil liability of incompetent persons. This study seeks to identify pathways for enhancing the implementation of this article by examining key ambiguities, such as the concept of the guarantor, the modalities of compensation in cases of insolvency, and the role of the natural guardian.

Method: This research adopts an analytical comparative approach. By conducting an in depth examination of the jurisprudential and legal foundations of Article 1216 within the Iranian legal system, the study undertakes a comparative analysis with the English legal system. This comparison aims to evaluate the distinct bases of liability specifically fault based versus strict liability to extract the strengths and weaknesses of both systems.

Results: The findings indicate that in Iranian law, civil liability is primarily attributed to the natural guardian and is grounded in the principles of involuntary liability and strict liability theory; however, legal and operational limitations have undermined its efficacy. Conversely, the English legal system operates based on fault and objective standards, holding even incompetent individuals liable if they deviate from such standards. Furthermore, the study reveals that the English system is more successful in compensating victims by employing adjusted standards and utilizing insurance mechanisms.

Conclusion: The research concludes that to enhance the efficacy of Article 1216 of the Civil Code, it is necessary to revise the interpretation of this article by synthesizing strict liability theory with objective standards tailored to the specific circumstances of incompetent persons. Additionally, it is recommended that successful models from other jurisdictions, such as the development of insurance mechanisms, be adopted to ensure the guarantee of compensation for victims.

Cite this article: Doosti, A., Babaei, D. & Amerinia, M. (2026). A New Perspective on Article 1216 of the Civil Code with Reference to Shia Fiqh and English Law. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 5 (10), 1-19.

<https://doi.org/10.22034/api.2026.2088928.1746>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2088928.1746>

Publisher: Lorestan University.

Introduction

As a fundamental pillar of private law, civil liability plays a pivotal role in compensating damages and maintaining equilibrium in social relations. This field of law, aimed at protecting the rights of victims and preventing breaches of public order, has formulated rules to redress losses resulting from harmful acts. Within this framework, the civil liability of legally incompetent persons (minors, the insane, and the non-judicious) constitutes one of the most complex and challenging legal issues, addressed through diverse approaches across different legal systems. In Iranian law, Article 1216 of the Civil Code serves as the primary axis for regulating the liability of such individuals, stating: "Whenever a minor, an insane person, or a non judicious person causes harm, they are a guarantor." Despite the apparent simplicity of this article, its interpretation and enforcement face numerous questions, including the nature of being a "guarantor," the modalities of compensation, and the role of the natural guardian in this process. These challenges stem from legal restrictions on the possession of an incompetent person's property (Article 1207 of the Civil Code) and their frequent lack of financial means, which complicates the practical implementation of Article 1216.

The acceptance of liability for harmful acts committed by incompetent persons including minors and the insane whose mental impairment is conventionally linked to their youth is often met with practical difficulties in execution. Unless in exceptional cases where insanity or mental disorder occurs after the attainment of intellectual maturity and the acquisition of assets, the recognition of liability for the minor or insane is essentially a legal technique. This mechanism ensures that the natural guardian, even if exonerated from the duty of care and supervision, cannot fully escape the scope of liability arising from the inherent risks of parenthood. Consequently, under the doctrine of guardianship and the comprehensive duty of support (maintenance), the guardian is positioned as the party responsible for paying the debt arising from the harmful act when approached by the victim. Conversely, the common law system in England founds civil liability upon the concept of negligence, which is applied even to incompetent persons through objective standards. This system, which has evolved since the nineteenth century through landmark rulings such as *Donoghue v. Stevenson* (1932), assesses liability based on recklessness or deviation from the standard of reasonable behavior. Unlike Iranian law, which primarily shifts liability toward the natural guardian, English law may hold the incompetent person directly liable unless the negligence of the supervisor (such as parents or care facilities) is established, as demonstrated in cases like *Carmarthenshire County Council v. Lewis* (1955). This fundamental divergence in the basis of liability and the method of compensation underscores the necessity of a comparative study. By providing an in-depth jurisprudential and legal analysis of Article 1216 of the Iranian Civil Code and comparing it with the English legal system, this research seeks to answer several key questions: What is the conceptual interpretation of being a "guarantor" in Article 1216? Does the responsibility for compensation fall upon the incompetent person or the natural guardian? Furthermore, how can a synthesis of jurisprudential principles and common law approaches provide a modern and

efficient interpretation that both secures the victim's rights and protects the incompetent? To achieve these objectives, the article is organized into three sections: the first analyzes the jurisprudential and legal foundations of Article 1216; the second examines the civil liability of incompetent persons in English law; and the third is dedicated to a comparative analysis and the proposal of a new approach. Utilizing a descriptive-analytical and comparative methodology, this study draws upon jurisprudential sources, statutes, and judicial precedents in both systems to identify existing gaps and propose practical solutions for a balanced protection of both victims and incompetent persons.

Method

This research adopts an analytical comparative approach. By conducting an in depth examination of the jurisprudential and legal foundations of Article 1216 within the Iranian legal system, the study undertakes a comparative analysis with the English legal system. This comparison aims to evaluate the distinct bases of liability specifically fault based versus strict liability to extract the strengths and weaknesses of both systems.

Results

The findings indicate that in Iranian law, civil liability is primarily attributed to the natural guardian and is grounded in the principles of involuntary liability and strict liability theory; however, legal and operational limitations have undermined its efficacy. Conversely, the English legal system operates based on fault and objective standards, holding even incompetent individuals liable if they deviate from such standards. Furthermore, the study reveals that the English system is more successful in compensating victims by employing adjusted standards and utilizing insurance mechanisms.

Conclusion

Article 1216 of the Iranian Civil Code, which mandates the liability of incompetent persons (minors, the insane, and the non-judicious) for damages resulting from their harmful acts, presents numerous jurisprudential, legal, and practical challenges despite its apparent simplicity. Through an in-depth analysis of the jurisprudential and legal foundations of this article and a comparison with the English common law system, this research demonstrates that fundamental differences in the bases of liability, the role of the natural guardian or supervisor, and the sources of compensation necessitate a revision in the interpretation and implementation of Article 1216. In Iranian law, liability is primarily attributed to the natural guardian, rooted in the rules of *daman e qahrī* (involuntary liability) and strict liability theory. Conversely, English law is founded upon negligence and objective standards that encompass even incompetent individuals. These divergences stem, on one hand, from the legal and financial limitations of incompetent persons in Iran (Article 1207 of the Civil Code) and, on the other, from the flexibility of the common law system in assessing liability relative to the specific circumstances of the incompetent.

Jurisprudential analysis of Article 1216 reveals that principles such as "He who gains the benefit must bear the burden" (*man la hu al-ghunm fa-la-hu al-ghurm*) and the rule of "destruction" (*itlaf*) attribute liability to the agent of harm, even if incompetent; however, practical execution often shifts this burden to the natural guardian due to the agent's lack of capacity and financial means. While the perspectives of jurists such as Sheikh Tusi, Sheikh Ansari, and Ayatollah Khomeini emphasize the limited use of the incompetent person's assets or maintenance (*nafaqah*) for compensation, diverse interpretations and practical constraints continue to hinder the effective enforcement of Article 1216. In contrast, the English legal system employs a modified objective standard for incompetent persons, allowing for a more precise evaluation of their conduct, while insurance mechanisms and support funds mitigate the financial pressure on the individual or their supervisor. Judicial precedents such as *Donoghue v. Stevenson* (1932) and *Carmarthenshire County Council v. Lewis* (1955) exemplify this system's flexibility in adapting liability to the specificities of each case. The comparative analysis of these two legal systems highlights their respective strengths and weaknesses. In Iranian law, shifting liability to the natural guardian though consistent with jurisprudential rules can impose an unfair financial burden, particularly in cases of significant damage. Conversely, the English system offers more practical solutions by emphasizing the direct liability of the incompetent person and utilizing civil liability insurance. This research proposes that Article 1216 be revised by synthesizing strict liability theory, objective standards of negligence, and protective mechanisms. The proposed solutions include:

- 1 .Establishing the Primary Liability of the Natural Guardian: Compensation should primarily be the responsibility of the natural guardian unless they can prove their exoneration. This approach aligns with strict liability theory and the legal doctrines of scholars such as the late Katouzian.

- 2 .Recourse to the Incompetent Person's Assets: Upon establishing the negligence of the incompetent person (based on an objective standard proportionate to their age and circumstances), recourse to their assets, such as maintenance funds, should be permitted, provided the best interests of the incompetent person are maintained.

- 3 .Establishing Insurance and Support Mechanisms: Inspired by the English legal system, the creation of support funds or compulsory insurance to cover damages caused by incompetent persons is recommended. Such mechanisms would alleviate the financial pressure on natural guardians and better secure the rights of the injured party.

By integrating the experiences of the common law system while preserving Iranian jurisprudential and legal principles, this new approach can address the existing gaps in the interpretation and enforcement of Article 1216. For instance, in cases where a minor causes harm, a preliminary assessment of the guardian's fault followed by recourse to the minor's assets or support funds in the absence of fault can establish a just balance between the victim's rights and the protection of the incompetent. These reforms would not only enhance the efficacy of the Iranian legal system but also facilitate balanced protection for all parties involved in civil liability litigation. Ultimately, this research emphasizes the necessity of legislative and

executive reforms to better align with the needs of modern society and the principles of justice, urging legislators and judges to reconsider judicial and legal procedures to minimize existing challenges.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

رهیافت جدید در تحلیل ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی با نگاهی به فقه شیعه و حقوق انگلیس

اصغر دوستی^۱، داریوش بابایی^۲، محمد باقر عامری نیا^۳

۱. گروه حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران. رایانامه: asghar.doosti@iau.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، گروه حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران. رایانامه: dariush.babaei@iau.ac.ir

۳. گروه حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران. رایانامه: amerinial@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف: هدف از این پژوهش، واکاوی چالش‌های فقهی، حقوقی و عملی ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی ایران در خصوص مسئولیت مدنی محجورین است. این مطالعه در پی آن است تا با بررسی ابهاماتی نظیر مفهوم ضامن بودن، چگونگی جبران خسارت در صورت عدم تمکن مالی و نقش ولی قهری، راهکارهای بهبود اجرای این ماده را شناسایی کند.
تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۰۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۰۸ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱	روش پژوهش: این تحقیق با رویکردی تحلیلی - تطبیقی انجام شده است. پژوهش حاضر ضمن بررسی عمیق مبانی فقهی و حقوقی ماده ۱۲۱۶ در نظام حقوقی ایران، به مطالعه تطبیقی موضوع در نظام حقوقی انگلیس پرداخته است تا از طریق مقایسه مبانی مسئولیت (تقصیر در برابر خطر)، نقاط قوت و ضعف هر دو سیستم را استخراج نماید.
کلیدواژه‌ها: مسئولیت مدنی، محجورین، حقوق تطبیقی، ضامن قهری، حقوق انگلیس	یافته‌ها: یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که در حقوق ایران، مسئولیت عمدتاً بر عهده ولی قهری بوده و بر قواعد ضمان قهری و نظریه خطر استوار است، اما محدودیت‌های قانونی و اجرایی، کارآمدی آن را کاهش داده است. در مقابل، نظام حقوقی انگلیس بر مبنای تقصیر و معیارهای نوعی (رفتار معقول) عمل کرده و حتی محجورین را در صورت انحراف از این معیارها مسئول می‌شناسد. همچنین مشخص شد که نظام انگلیس با بهره‌گیری از معیارهای تعدیل شده و سازوکارهای بیمه‌ای، در جبران خسارت موفق‌تر عمل می‌کند.
	نتیجه‌گیری: نتیجه‌گیری پژوهش نشان می‌دهد که برای کارآمدسازی ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی، ضرورت دارد تفسیر این ماده با تلفیق نظریه خطر و معیارهای نوعی متناسب با شرایط محجورین بازنگری شود. همچنین پیشنهاد می‌گردد از الگوهای موفق نظام‌های دیگر، مانند توسعه سازوکارهای بیمه‌ای، برای تضمین جبران خسارت زیان‌دیدگان استفاده شود.

استناد: دوستی، اصغر؛ بابایی، داریوش و عامری نیا، محمد باقر. (۱۴۰۵). رهیافت جدید در تحلیل ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی با نگاهی به فقه شیعه و حقوق انگلیس. پژوهش

های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی، (۱۰) ۵، ۱۹-۱. <https://doi.org/10.22034/api.2026.2088928.1746>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه لرستان.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2088928.1746>

مقدمه

مسئولیت مدنی به‌عنوان یکی از ارکان بنیادین حقوق خصوصی، نقش محوری در جبران خسارات و برقراری توازن در روابط اجتماعی ایفا می‌کند. این حوزه از حقوق، با هدف حمایت از حقوق زیان‌دیدگان و پیشگیری از نقض نظم عمومی، قواعدی را برای جبران خسارات ناشی از اعمال زیان‌بار تدوین کرده است. در این میان، مسئولیت مدنی مجبورین (صغیر، مجنون، و غیررشید) به دلیل فقدان اهلیت کامل، یکی از پیچیده‌ترین و چالش‌برانگیزترین موضوعات حقوقی است که در نظام‌های حقوقی مختلف با رویکردهای متفاوتی بررسی می‌شود. در حقوق ایران، ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی محور اصلی تنظیم مسئولیت مدنی مجبورین است. این ماده مقرر می‌دارد: «هرگاه صغیر یا مجنون یا غیر رشید باعث ضرر شود ضامن است». با وجود سادگی ظاهری این ماده، تفسیر و اجرای آن با پرسش‌های متعددی مواجه است، از جمله ماهیت «ضامن بودن» مجبورین، چگونگی جبران خسارت، و نقش ولی قهری در این فرآیند. این چالش‌ها از محدودیت‌های قانونی در تصرف اموال مجبورین (ماده ۱۲۰۷ قانون مدنی) و فقدان تمکن مالی آن‌ها نشئت می‌گیرد، که اجرای عملی ماده ۱۲۱۶ را دشوار می‌سازد.

پذیرش ضمان فعل زیانبار برای مجبورین اعم از صغیر و مجنون یا مختل‌المشاعر که جنون و اختلال دماغی او، از نظر عرف متصل به صغر و در مقام عمل با دشواری روبرو است (آیین، ۱۳۹۹: ۵۱-۱۵) مگر اینکه به‌طور استثنا جنون و اختلال دماغی موجب حجر بعد از حصول قوای عقلی یک فرد بر او حادث شده باشد و او قبل از بروز این معایب عقلی، برای خود مال و دارایی تحصیل کرده باشد؛ بنابراین به غیر از موارد استثنایی پذیرش ضمان برای صغیر و مجنون، صرفاً تکنیکی حقوقی است تا ولی قهری در صورت حصول برائت ذمه از مسئولیت مراقبت و نگهداری از فرزند مجبور در انجام فعل زیانبار، از جهت رعایت تضمین حق ناشی از نفس خطر فرزندآوری نتواند تا انتهای فرایند جبران خسارت، پای خود را از دایره مسئولیت بیرون بکشد و بنا به ولایت و نیز تکلیف خود به حمایت همه جانبه از او از باب نفقه، تحت عنوان مسئول پرداخت دین ناشی از ضمان فعل زیانبار او در معرض مراجعه شخص زیان‌دیده، بپردازد.

در مقابل، نظام حقوقی کامن‌لا در انگلیس، مسئولیت مدنی را بر پایه مفهوم تقصیر (negligence) بنا کرده است که حتی در مورد مجبورین با معیارهای نوعی (objective standard) اعمال می‌شود. این نظام، که از قرن نوزدهم با آرایماند *Donoghue v. Stevenson* (۱۹۳۲) تکامل یافته، مسئولیت را بر اساس بی‌احتیاطی یا انحراف از معیار رفتار معقول ارزیابی می‌کند (Deakin et al., 2020: 45). برخلاف حقوق ایران که مسئولیت را عمدتاً به ولی قهری منتقل می‌کند، در حقوق انگلیس، مجبور ممکن است مستقیماً مسئول شناخته شود، مگر اینکه تقصیر سرپرست (مانند والدین یا مراکز نگهداری) اثبات شود، همان‌طور که در پرونده *Carmarthenshire County Council v. Lewis* (۱۹۵۵) مشاهده شد (Lunney & Oliphant, 2020: 245). این تفاوت بنیادین در مبنای مسئولیت و نحوه جبران خسارت، ضرورت بررسی تطبیقی را بیش از پیش آشکار می‌سازد.

این پژوهش با هدف تحلیل عمیق فقهی و حقوقی ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی ایران و مقایسه آن با نظام حقوقی انگلیس، به دنبال پاسخ به پرسش‌های کلیدی زیر است: مفهوم «ضامن بودن» مجبورین در ماده ۱۲۱۶ چیست و چگونه تفسیر می‌شود؟ آیا مسئولیت جبران خسارت بر عهده مجبور است یا ولی قهری؟ چگونه می‌توان با تلفیق اصول فقهی و رویکردهای کامن‌لا، تفسیری نو و کارآمد ارائه داد که هم حقوق زیان‌دیده را تأمین کند و هم از مجبورین حمایت نماید؟ برای دستیابی به این اهداف، مقاله در سه بخش سازمان‌دهی شده است: بخش اول به تحلیل فقهی و حقوقی ماده ۱۲۱۶، بخش دوم به بررسی مسئولیت مدنی مجبورین در حقوق انگلیس، و بخش سوم به مقایسه تطبیقی و ارائه رهیافتی نو، اختصاص دارد. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و تطبیقی است و با بهره‌گیری از منابع فقهی، حقوقی، و آرای قضایی در هر دو نظام حقوقی، تلاش می‌کند تا خلأهای موجود در تفسیر و اجرای ماده ۱۲۱۶ را شناسایی و راهکارهایی عملی پیشنهاد دهد. این رهیافت نه‌تنها به درک بهتر چالش‌های موجود کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ساز اصلاحات قانونی و اجرایی در راستای حمایت متوازن از زیان‌دیدگان و مجبورین خواهد بود.

تحلیل فقهی و حقوقی ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی

مبانی فقهی ماده ۱۲۱۶

ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی ایران، که مقرر می‌دارد «هرگاه صغیر یا مجنون یا غیر رشید باعث ضرر شود ضامن است»، یکی از مواد کلیدی در حوزه مسئولیت مدنی محجورین است که ریشه عمیقی در قواعد فقهی ضمان قهری در فقه امامیه دارد. این ماده، با وجود ظاهر ساده، چالش‌های متعددی در تفسیر و اجرا ایجاد کرده است، زیرا محجورین (صغیر، مجنون، و غیررشید) به دلیل فقدان اهلیت کامل، از تصرف در اموال خود منع شده‌اند (ماده ۱۲۰۷ قانون مدنی) و معمولاً فاقد تمکن مالی برای جبران خسارت هستند. قواعد ضمان قهری در فقه امامیه، مسئولیت عامل زیان را، حتی در صورت فقدان اهلیت، به رسمیت می‌شناسد و بر اصول بنیادینی مانند قاعده «من له الغنم فله الغرم» (کسی که سود می‌برد، زیان را نیز متحمل می‌شود) و قاعده اتلاف استوار است. این قواعد، مسئولیت را به عامل زیان نسبت می‌دهند، اما در مورد محجورین، اجرای عملی این مسئولیت به دلیل محدودیت‌های قانونی و مالی با پیچیدگی‌هایی همراه است.

برخی از فقها تأکید دارند که اگر صغیر یا مجنون خسارتی وارد کند، ضمان بر عهده اوست، اما جبران خسارت ممکن است از اموال محجور یا از طریق ولی قهری تأمین شود (شیخ طوسی، ۱۴۰۰: ۳۵۳). این دیدگاه مبتنی بر قاعده فقهی «من له الغنم فله الغرم» است که مسئولیت را به عامل زیان، حتی در صورت فقدان اهلیت، نسبت می‌دهد. به عنوان مثال، اگر صغیری با پرتاب سنگ باعث شکستن شیشه خودرویی شود، طبق نظر شیخ طوسی، ضمان بر عهده صغیر است، اما در عمل، جبران خسارت از اموال او یا منابع مالی ولی قهری انجام می‌شود. این رویکرد، ضمن حفظ اصل مسئولیت، به محدودیت‌های عملی محجورین توجه دارد و راه‌حلی عملی برای جبران خسارت ارائه می‌دهد. شیخ انصاری در مکاسب دیدگاه مشابهی دارد و معتقد است که ولی قهری می‌تواند در صورت تنگدستی، از اموال صغیر در حد نیاز برای جبران خسارت استفاده کند. این نظر بر قاعده «يَاكُلُ مِنْهُ مَا شَاءَ مِنْ غَيْرِ سَرَفٍ» استوار است که استفاده معقول و بدون اسراف از اموال صغیر را جایز می‌داند (انصاری، ۱۳۷۹: ۵۳۷-۸۳۸). این قاعده، استفاده از اموال صغیر را در شرایطی که ولی قهری توانایی مالی کافی ندارد، مشروط به رعایت مصلحت صغیر و جلوگیری از تضییع حقوق او می‌داند.

برخی از فقهای شیعه، نفقه را به‌عنوان منبعی برای تأمین کلیه نیازهای افراد واجب‌النفقه و بدون محدودیت می‌شناسد، چنانچه جبران خسارت را از نیازهای ضروری محجوری که با فعل زیانبار خود خسارتی را موجب شده بدانیم، آنگاه نفقه را می‌توان محل مناسبی برای جبران خسارت فرض نمود (محقق حلی، ۱۳۷۴: ۷۳۹). آیت‌الله خویی در مبانی تکمله المنهاج ضمان محجور را از باب قاعده اتلاف می‌داند، اما اجرای عملی آن را به ولی قهری منتقل می‌کند (خویی، ۱۴۱۲: ۳۴۵). او معتقد است که فعل زیان‌بار محجور، مبنای مسئولیت است، اما به دلیل محدودیت‌های قانونی و مالی محجور، ولی قهری باید مسئولیت جبران خسارت را بر عهده گیرد.

نفقه، به‌عنوان یک حق دینی (ماده ۱۱۹۹ قانون مدنی)، می‌تواند منبعی برای جبران خسارت باشد. برخی از حقوقدانان مصری نفقه را ابزاری برای جبران خسارت می‌داند، (سراج، ۱۹۹۰: ۵۷۲-۵۷۳). مهنا (۱۹۷۴) در نظریه الضمان نیز تأکید دارد که جبران خسارت صغیر توسط ولی قهری می‌تواند نوعی احسان تلقی گردد. (مهنا، ۱۹۷۴: ۴۷۳). برای مثال، اگر صغیری با دوچرخه‌سواری غیرمحتاطانه باعث آسیب به اموال شخص ثالثی شود، فقها معتقدند که ضمان بر عهده اوست، اما جبران خسارت عملاً از اموال او یا نفقه‌ای که ولی قهری تأمین می‌کند، انجام می‌شود. این امر با ماده ۱۱۹۹ قانون مدنی سازگار است، اما چالش‌هایی مانند کفایت مالی نفقه یا فشار مالی بر ولی قهری را به همراه دارد. به عنوان نمونه، در مواردی که صغیر خسارتی سنگین مانند تخریب بخشی از یک ملک وارد می‌کند، نفقه معمولاً برای جبران کافی نیست و ممکن است ولی قهری مجبور به تأمین خسارت از منابع مالی خود شود.

تنوع دیدگاه‌های فقهی، از انتقال کامل مسئولیت به ولی قهری (محقق حلی) تا استفاده محدود از اموال محجور (شیخ انصاری)، نشان‌دهنده پیچیدگی موضوع و ضرورت تفسیر دقیق ماده ۱۲۱۶ است. این اختلاف‌نظرها از تفاوت در برداشت از قواعد فقهی مانند

ضمان قهری، اتلاف، و نفقه ناشی می‌شود. برای مثال، در فقه امامیه، قاعده اتلاف بیان می‌دارد که هر کس مالی را تلف کند، ضامن جبران آن است، اما در مورد مجبورین، اجرای این قاعده به دلیل فقدان اهلیت و محدودیت‌های مالی با دشواری همراه است. فقها همچنین به نقش نظارتی ولی قهری توجه دارند و معتقدند که کوتاهی در نظارت می‌تواند مبنای مسئولیت ولی باشد. این دیدگاه با نظریه خطر در حقوق مدرن هم‌خوانی دارد، که در ادامه بررسی می‌شود. به عنوان نمونه‌ای دیگر، اگر مجنونی به دلیل عدم نظارت کافی قیم باعث آسیب به شخص ثالثی شود، فقها ممکن است قیم را به دلیل کوتاهی در نظارت مسئول بدانند، که این امر با اصول فقهی و حقوقی هماهنگ است.

تحلیل حقوقی ماده ۱۲۱۶

ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی سه تفسیر حقوقی برای مفهوم «ضامن بودن» مجبورین ارائه می‌دهد: در حقوق مدنی ایران ماده ۱۲۱۶ مبنایی برای مسئولیت مجبورین است. بر اساس این ماده از قانون مدنی «هرگاه صغیر یا مجنون یا غیر رشید باعث ضرر شود ضامن است». برای روشن‌تر شدن موضوع لازم است توضیحاتی در خصوص آن ارائه شود. ابتدا باید گفت که حقوق مسئولیت مدنی در صدد ایجاد تعادل است (بادینی، ۱۳۸۴: ۲۹۱-۲۸۵) و از طرفی آنچه مورد توجه است اینکه بار تحمل ضرر از دوش زیان‌دیده به عامل زیان انتقال یابد (خادم رضوی و نوعی، ۱۳۹۴: ۸۲). ضامن به معنی تضمین‌کننده است و معنی دیگر آن پاسخگو و مسئول بودن است؛ به بیان دیگر وقتی گفته می‌شود صغیر^۱ ضامن است می‌توان حالت‌های زیر را برای او در نظر گرفت:

اول: مسئول جبران خسارت است.

دوم: تضمین‌کننده جبران زیان وارده است.

سوم: فعل زیان‌بار صغیر به‌عنوان ضمان قهری سبب مطالبه خسارت در دعوای مسئولیت مدنی است و بنابراین ضامن است. با در نظر گرفتن حالت‌های بالا برای ضامن بودن صغیر، فروضی به ذهن متبادر می‌شود که لازم است مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد:

فرض اول: چنانچه صغیر را مسئول جبران خسارت بدانیم این سؤال مطرح می‌شود که آیا در حالت عادی صغیر تمکن مالی دارد؟ پاسخ روشن است؛ در حالت عادی نمی‌توان از صغیر انتظار تمکن مالی داشت. حتی اگر مالی هم داشته باشد مطابق ماده ۱۲۰۷ قانون مدنی حق تصرف در آن را ندارد که بتواند خسارت را شخصاً جبران کند. پس احتمال اینکه صغیر بتواند از اموال عینی خود جبران خسارت نماید منتفی است.

آیا می‌توان علاوه بر اموال عینی مال دیگری برای صغیر در نظر گرفت؟ پاسخ مثبت است. صغیر می‌تواند طلبکار دینی باشد و بارزترین آن نفقه است. مطابق ماده ۱۱۹۹ قانون مدنی نفقه اولاد بر عهده پدر است و بر مبنای ترتیبی که در این ماده مقرر شده است. می‌توان برای صغیر حق دینی قائل شد و جبران خسارت از محل این حق انجام پذیرد؛ به‌عبارت‌دیگر جبران خسارت وارده بر اثر فعل زیان‌بار صغیر را می‌توان از محل نفقه او که برای تأمین نیازهای او مقرر شده تأدیه نمود؛ در غیر این صورت بر اساس برخی اقوال فقهی ممکن است برای جبران دین به‌وجود آمده از بابت جبران خسارت زیان وارده به زیان دیده در معرض کار اجباری برای پرداخت بدهی خود قرار گیرد (طوسی، ۱۴۰۰: ۳۵۳). البته که به کار گماردن صغیر بر خلاف نظم عمومی و مقررات قانون کار است. علاوه بر آن هیچ بعید نیست که زیان‌دیده ناشکیبا و ناامید از جبران خسارت، صغیر را به‌عنوان گروگان برآید تا از این طریق با تحت فشار قراردادن ولی و حتی آشنایان و نزدیکان او خسارت ناشی از فعل زیان‌بار مجبور را تحصیل نماید و بدین ترتیب فرزند مجبور را در معرض خطرات جسمی و روحی قرار دهد. پس می‌توان گفت هر چند صغیر می‌تواند دارای اموال عینی باشد؛ اما ممکن است از مالکیت آن، محل استقرار آن و مقدار آن مطلع نباشد و در صورت خلاف آن امکان تصرف برای او وجود ندارد.

۱. از نظر فقه اسلامی صغیر به دو گروه ممیز و غیر ممیز تقسیم می‌گردد. صغیر ممیز فردی است که به دلیل صغر سن قوه تشخیص خوب از بد را ندارد (صفایی و قاسم زاده، ۱۳۸۹: ۲۲۸) و عمل او بلیل فقدان اراده و قصد حقوقی باطل است (شهیدی، ۱۳۹۱: ۷۶).

مال دیگری که می‌توان برای صغیر متصور بود نفقه‌ای است که تأدیبه آن بر عهده ولی قهری اوست و در دسترس ولی و بستانکاران است. شاید در قالب سؤال این شبهه به ذهن متبادر شود که مگر نفقه یک فرزند محجور چقدر می‌تواند باشد که برای جبران خسارت وارده از سوی او کفایت نماید؟ در این باره می‌توان پاسخ داد که مبلغ نفقه بستگی به نیاز وی از جهت رفح حوائج روزانه و رفع خطرات جسمی و روحی اوست، به هر میزان از نظر مالی که باشد و از این جهت هیچ محدودیتی وجود ندارد. در خصوص اینکه آیا زیان وارده توسط محجورین را می‌توان ذیل عنوان نفقه واجب بر عهده ولی قلمداد کرد، نظر مشابهی توسط برخی اساتید حقوق در کشورهای اسلامی ارائه شده است که طی آن ولی از باب نفقه محجور و از محل طلب دینی فرد واجب‌النفقة که در اینجا مراد محجور عامل زیان است، جبران کننده زیان است (سراج، ۱۹۹۰: ۵۷۳-۵۷۲). به زعم برخی دیگر علت بر عهده ولی بودن جبران خسارت فرد محجور تنگدست این است که او را از باب کفالت یا ضمانت ملزم به پرداخت می‌دانند و نه از باب مسئولیت (مهنا، فخری رشید، ۱۹۷۴: ۴۷۳-۴۷۴).

فرض دوم: ضامن بودن صغیر الزاماً به معنای مدیون بودن او نیست؛ بنابراین وقتی که صغیر خسارتی وارد می‌کند ضامن بودن صغیر به‌عنوان سبب مطالبه خسارت مطرح می‌شود و این امر الزاماً به مفهوم جواز مطالبه خسارت از او نیست. در نتیجه چنانچه دعوا از ناحیه زیان دیده مبنی بر مطالبه جبران خسارت وارده از سوی صغیر مطرح می‌شود می‌بایست علاوه بر صغیر به طرفیت ولی قهری او نیز اقامه شود و سبب این دعوا، ضامن بودن صغیر است. وقتی که دادگاه فعل زیانبار صغیر را منتهی به خسارت احراز می‌کند، وجود سبب دعوی را احراز کرده و با مبنا قرار دادن حکم به محکومیت او، به دو جهت پرداخت خسارت را بر عهده ولی قهری به‌عنوان مسئول پرداخت می‌نهد.

جهت اول اینکه پرداخت خسارت وارده از فعل صغیر توسط ولی، به نوعی پرداخت نفقه بوده و جهت دوم از باب نظریه تضمین حق^۱ است. پرداخت نفقه از سوی ولی به مفهوم جبران خسارت به عنوان مسئول پرداخت خواهد بود و از جهت دیگر گویی دین خود را پرداخت می‌کند؛ زیرا همانگونه که قانون برای او فرزندآوری را یک حق می‌داند از طرف دیگر زیان دیده را نیز مستحق دریافت خسارتی که از ناحیه صغیر وارد شده می‌داند. پس معنی فراز دوم از ماده ۷ قانون مدنی این است که پرداخت خسارت توسط پدر، عمل به مسئولیت خود است؛ بنابراین زیان وارده از سوی صغیر به مفهوم ورود خسارت توسط ولی است از باب اینکه با فرزندآوری خود محیط خطرناکی را ایجاد نموده است. پس پرداخت او به منزله پرداخت دین خود و از مال خود خواهد بود؛ اما چنانچه در این پرداخت دچار عسرت شود می‌تواند از مال صغیر جبران خسارت نماید؛ بنابراین مسئول جبران خسارت ولی است و نه صغیر و همانطور که گفته شد ضامن بودن صغیر تنها به‌عنوان سبب دعوی مطرح است؛ پس چون ولی خودش مسئول جبران است ابتدا به ساکن نمی‌تواند از مال صغیر برداشت کند و می‌بایست از مال خود پرداخت نماید و فقط در صورت عسرت و تنگدستی و در حد نیاز می‌تواند از مال صغیر جبران خسارت نماید و این پرداخت هم به منزله ادای دین خود اوست و دارای مستند فقهی است که بیان می‌کند ولی می‌تواند در حد نیاز در اموال صغیر تصرف نماید. «يَأْكُلُ مِنْهُ مَا شَاءَ مِنْ غَيْرِ سَرْفٍ» (شیخ انصاری، مکاسب، ۱۳۷۹: ۵۳۷-۸۳۸).

فرض سوم: در تقدم رجوع به ولی قهری و نه صغیر به جهت مطالبه جبران خسارت، مطابق نظریه خطر، از آنجا که ولی در جهت رفع نیازهای مشروع خود و تأمین منافع مادی و معنوی اقدام به فرزندآوری کرده است، پس مسئول جبران خسارت وارده از سوی صغیر است. تنها در صورتی امکان رهایی از مسئولیت وجود دارد که بتواند براءت حاصل کند. شاید بتوان گفت که بعضی از اساتید میرز حقوق تلویحاً این نظر را پذیرفته‌اند. به‌طور مثال مرحوم کاتوزیان معتقد است: «... اگر تقصیر سرپرست در میان نبود، خسارت باید از دیوانه یا صغیر گرفته شود»^۲ و فعل زیانبار صغیر به‌عنوان اماره تقصیر ولی است که قابل دفاع از سوی ولی بوده و در صورت سکوت و یا دفاع غیرمؤثر مسئول جبران خسارت خواهد بود.

۱. بر اساس نظریه تضمین حق، ضمن اینکه زیان دیده حق مطالبه خسارت وارد به خود را از عامل زیان دارد، عامل زیان نیز حق انجام فعالیت‌های مشروع اقتصادی و امثال آن را دارد. یعنی اینکه قانون هم جبران خسارت زیان دیده را تضمین می‌نماید و هم امکان فعالیت مشروع اشخاص جامعه را تضمین میکند. بطور مثال به صرف ورود خسارت از ناحیه فرد محجور نمی‌توان مانع از فرزندآوری والدین گردید.

۲. کاتوزیان، حقوق مدنی خانواده، ج دوم، چ سوم، شرکت انتشارات بهمن برنا، تابستان ۱۳۷۲، ص ۱۸۵

اگر ولی موفق به اخذ برائت شود آنگاه می‌توان به صغیر رجوع کرد و در این حالت صغیر از باب خطای محض مسئول خواهد بود که بر مبنای وحدت ملاک از قواعد ضمان عاقله در امور کیفری، در خطای محض عاقله مسئول پرداخت خواهد بود و در این حالت نیز ولی مسئول پرداخت است. جبران خسارت در موضوع مسئولیت عاقله در ضمان عاقله ماهیتی مدنی دارد که در بحث ما ولی قهری جایگزین عاقله شده و همانند عاقله مسئول پرداخت خواهد بود. در این صورت پرداخت از مال صغیر خواهد بود؛ زیرا مال پرداختی از سوی ولی نفقه محسوب شده و در واقع ولی دین خود را از باب نفقه ادا می‌کند و به همان نسبت که پرداخت کرده است از باب تأمین نفقه بری الذمّه می‌شود؛ اما اگر دارایی ولی به اندازه خسارت نباشد می‌تواند از محل دارایی عینی صغیر و در حد نیاز برای جبران خسارت برداشت کند که مطابق قاعده فقهی با مضمون مال صغیر در حد نیاز ولی، متعلق به ولی است. فرض چهارم: ضامن به معنای بدهکار است و زیان دیده برای جبران خسارت دعوایی به طرفیت صغیر مطرح می‌کند که این نظر در بین نظرات ارائه شده ضعیف‌ترین نظر است؛ زیرا در مرحله اجرا با مشکلات زیادی که پیش‌تر گفته شد مواجه می‌شود. تحلیل حقوقی ماده ۱۲۱۶ نشان‌دهنده پیچیدگی‌های اجرایی آن است. محدودیت‌های قانونی مانند ماده ۱۲۰۷ قانون مدنی، که تصرف مجبورین در اموالشان را ممنوع می‌کند، و فقدان تمکن مالی مجبورین، اجرای مستقیم مسئولیت توسط آن‌ها را غیرممکن می‌سازد. از سوی دیگر، انتقال مسئولیت به ولی قهری، اگرچه در عمل رایج است، می‌تواند فشار مالی غیرمنصفانه‌ای بر او وارد کند، به‌ویژه در مواردی که خسارت سنگین باشد. نظریه خطر، که فعل زیان‌بار مجبور را اماره تقصیر ولی قهری می‌داند، راه‌حلی منطقی ارائه می‌دهد، اما نیازمند سازوکارهای اجرایی شفاف‌تر است. برای مثال، ایجاد صندوق‌های حمایتی یا بیمه‌های اجباری می‌تواند به کاهش فشار مالی بر ولی قهری و تأمین حقوق زیان‌دیده کمک کند، ایده‌ای که در بخش‌های بعدی مقاله با مقایسه با نظام حقوقی انگلیس بررسی خواهد شد.

مسئولیت مدنی مجبورین در حقوق انگلیس

مبنای مسئولیت مدنی: تقصیر

در نظام حقوقی کامن‌لا در انگلیس، مفهوم تقصیر (negligence) محور اصلی مسئولیت مدنی را تشکیل می‌دهد و به‌عنوان پایه‌ای برای جبران خسارات ناشی از اعمال زیان‌بار شناخته می‌شود. این نظام، که از قرن نوزدهم با آرای قضایی کلیدی مانند *Donoghue v. Stevenson* (۱۹۳۲) تکامل یافته، بر اصل «وظیفه مراقبت» (duty of care) استوار است که هر فرد را ملزم می‌کند از رفتارهایی که ممکن است به دیگران آسیب برساند، اجتناب کند (Deakin et al., 2020: 45). قانون اصلاحات حقوقی ۱۹۴۵ انگلیس، بی‌احتیاطی را به‌عنوان معیار اصلی مسئولیت مدنی تثبیت کرده و این مفهوم را به یکی از ارکان بنیادین نظام حقوقی کامن‌لا تبدیل کرده است (Miler & Jentz, 2020: 597). برخلاف حقوق ایران که مسئولیت مدنی مجبورین را بر اساس قواعد ضمان قهری و عمدتاً بر عهده ولی قهری قرار می‌دهد، در نظام حقوقی انگلیس، تقصیر به‌صورت نوعی (objective standard) سنجیده می‌شود و حتی مجبورین (مانند صغیر یا افراد با اختلالات روانی) ممکن است مستقیماً مسئول شناخته شوند، مشروط بر اینکه رفتار آن‌ها از معیار نوعی رفتار معقول انحراف داشته باشد (Winfield & Jolowicz, 2019: 123).

اصل تقصیر شامل درجات مختلفی از بی‌احتیاطی، از سبک تا سنگین، است که بر اساس معیارهای نوعی ارزیابی می‌شود. این معیار نوعی، رفتار فرد را با استانداردهای یک «شخص معقول» (reasonable person) مقایسه می‌کند، اما در مورد مجبورین، این معیار با توجه به سن، شرایط ذهنی، و توانایی‌های آن‌ها تعدیل می‌شود. برای مثال، در پرونده *Donoghue v. Stevenson*

۱. برخی از حقوقدانان در تحلیل ماده ۱۲۱۶ ق.م. و ماده ۷ ق.م. می‌گویند اگر شخصی به حکم قانون یا قرارداد عهده دار مراقبت و نگهداری از صغیر باشد و در انجام این وظیفه دچار تقصیر گردد، در نتیجه زیان وارده توسط صغیر در مقابل زیان‌دیده دارای مسئولیت مدنی است. (داراب پور: ۱۳۹۰، ۱۷۷-۱۷۶). برخی دیگر با توسل به قاعده سبب اقوی از مباشر، سرپرست را سبب وقوع حادثه زیان‌بار دانسته و عمل او را عامل اصلی بروز خسارت می‌دانند (صفایی و رحیمی، ۱۳۸۹، ۲۹۲ و قاسم زاده، ۱۳۸۵: ۱۴۲)

(۱۹۳۲)، دادگاه اصل همسایگی را تثبیت کرد که بر اساس آن، هر فرد نسبت به کسانی که ممکن است از رفتار او متأثر شوند، وظیفه مراقبت دارد. این اصل حتی در مورد محجورین نیز قابل اعمال است، اما با در نظر گرفتن محدودیت‌های آن‌ها (Deakin et al., 2020: 45). به عنوان نمونه، اگر صغیری با بی‌احتیاطی در بازی باعث آسیب به شخص دیگری شود، دادگاه ممکن است او را مسئول بداند، اما معیار مسئولیت را بر اساس سن و توانایی‌های او تنظیم می‌کند. این رویکرد، برخلاف نظام حقوقی ایران که مسئولیت را عمدتاً به ولی قهری منتقل می‌کند، بر مسئولیت مستقیم فرد (حتی محجور) تأکید دارد، مگر اینکه تقصیر سرپرست یا نهاد نظارتی اثبات شود.

علاوه بر تقصیر، نظام حقوقی انگلیس مسئولیت مدنی را در قالب مفاهیم دیگری مانند «تعدی به اموال یا اشخاص» (trespass) و «مسئولیت بدون تقصیر» (strict liability) نیز بررسی می‌کند، اما این مفاهیم در مورد محجورین کمتر رایج هستند (Clerk & Lindsell, 2021: 89). برای مثال، در مواردی که محجور به‌طور عمدی به اموال شخص ثالثی آسیب برساند، ممکن است دعوای تعدی مطرح شود، اما در عمل، دادگاه‌ها ترجیح می‌دهند بر مبنای تقصیر قضاوت کنند تا انعطاف بیشتری در بررسی شرایط خاص محجور داشته باشند. این انعطاف‌پذیری، یکی از ویژگی‌های بارز نظام کامن‌لا است که امکان تطبیق با شرایط خاص هر پرونده را فراهم می‌کند. به عنوان نمونه، در مواردی که محجور به دلیل ناتوانی ذهنی قادر به درک کامل پیامدهای رفتار خود نیست، دادگاه‌ها ممکن است از استانداردهای سخت‌گیرانه صرف‌نظر کنند و به جای آن، نقش نظارتی سرپرست را بررسی کنند.

مسئولیت محجورین

در حقوق انگلیس، محجورین، به‌ویژه صغیران، بر اساس معیار نوعی مسئول شناخته می‌شوند، اما این معیار با توجه به سن، ظرفیت ذهنی، و شرایط خاص آن‌ها تعدیل می‌شود. این رویکرد با نظام حقوقی ایران تفاوت بنیادین دارد، زیرا در ایران، ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی مسئولیت را به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به ولی قهری منتقل می‌کند، در حالی که در انگلیس، محجور ممکن است خود مسئول شناخته شود. برای مثال، در پرونده Mullin v. Richards (۱۹۹۸)، دو دانش‌آموز ۱۵ ساله به دلیل بازی خطرناک با خط‌کش باعث آسیب به چشم یکی از آن‌ها شدند. دادگاه حکم داد که صغیر به دلیل بی‌احتیاطی مسئول است، اما با توجه به سن پایین او، معیار نوعی رفتار معقول تعدیل شد و انتظار رفتار کاملاً معقول از او وجود نداشت (Deakin et al., 2020: 156). این پرونده نشان‌دهنده انعطاف‌پذیری نظام حقوقی انگلیس در ارزیابی مسئولیت صغیران است، که بر اساس شرایط خاص آن‌ها انجام می‌شود.

به‌طور مشابه، در پرونده Gorely v. Codd (۱۹۶۷)، صغیری که با اسلحه بادی به شخص دیگری آسیب رساند، مسئول شناخته شد، زیرا رفتار او از معیار نوعی رفتار معقول انحراف داشت (Giliker, 2020: 115). دادگاه در این پرونده تأکید کرد که صغیر، با وجود سن پایین، توانایی درک خطر رفتار خود را داشت و بنابراین مسئول شناخته شد. این رویکرد با نظام حقوقی ایران که مسئولیت را عمدتاً به ولی قهری منتقل می‌کند، تفاوت دارد، زیرا در ایران، محدودیت‌های قانونی (مانند ماده ۱۲۰۷ قانون مدنی) مانع از اجرای مستقیم مسئولیت توسط محجور می‌شود. به عنوان مثال، اگر در ایران صغیری با اسلحه بادی باعث آسیب شود، دعوای معمولاً علیه ولی قهری مطرح می‌شود، در حالی که در انگلیس، خود صغیر ممکن است مسئول شناخته شود. این تفاوت نشان‌دهنده تأکید نظام کامن‌لا بر مسئولیت فردی است، حتی در مواردی که فرد فاقد اهلیت کامل باشد.

با این حال، در مواردی که تقصیر سرپرست (مانند والدین یا مراکز نگهداری) در نظارت بر محجور اثبات شود، مسئولیت به آن‌ها منتقل می‌شود. پرونده Carmarthenshire County Council v. Lewis (۱۹۵۵) نمونه‌ای برجسته در این زمینه است. در این پرونده، کودکی که تحت نظارت یک مرکز نگهداری بود، به دلیل عدم نظارت کافی باعث تصادف و آسیب به شخص ثالثی شد. دادگاه مسئولیت را به مرکز نگهداری نسبت داد، زیرا کوتاهی در نظارت را عامل اصلی خسارت دانست (Lunney & Oliphant, 2020: 245). این پرونده نشان می‌دهد که نظام حقوقی انگلیس، در کنار مسئولیت مستقیم محجور، نقش نظارتی

سرپرست را نیز به دقت بررسی می‌کند. این رویکرد با نظریه خطر در حقوق ایران شباهت دارد، که کوتاهی ولی قهری در نظارت را مبنای مسئولیت او می‌داند (کاتوزیان، ۱۳۸۵: ۲۲۰).

برای مثال، فرض کنید صغیری در یک پارک عمومی با دوچرخه‌سواری غیرمحتاطانه به عابری آسیب برساند. در نظام حقوقی انگلیس، دادگاه ابتدا رفتار صغیر را با معیار نوعی متناسب با سن او ارزیابی می‌کند. اگر صغیر توانایی درک خطر رفتار خود را داشته باشد، ممکن است مستقیماً مسئول شناخته شود. اما اگر اثبات شود که والدین یا سرپرست او در نظارت کوتاهی کرده‌اند (مثلاً با اجازه دادن به صغیر برای دوچرخه‌سواری در محیط خطرناک بدون نظارت)، مسئولیت به سرپرست منتقل می‌شود. این انعطاف‌پذیری در نظام کامن‌لا امکان بررسی دقیق شرایط هر پرونده را فراهم می‌کند و از تحمیل مسئولیت غیرمنصفانه بر مجبور یا سرپرست جلوگیری می‌کند. به عنوان نمونه‌ای دیگر، اگر کودکی در مدرسه تحت نظارت معلم به همکلاسی خود آسیب برساند، دادگاه ممکن است مسئولیت را به مدرسه منتقل کند، اگر اثبات شود که معلم در نظارت کوتاهی کرده است.

منابع مسئولیت مدنی

منابع مسئولیت مدنی در حقوق انگلیس شامل موارد زیر است که در مورد مجبورین نیز قابل اعمال هستند:

الف- بی‌احتیاطی (Negligence): این شایع‌ترین مبنای مسئولیت مدنی است که شامل فعل یا ترک فعل زیان‌بار است. در مورد مجبورین، بی‌احتیاطی بر اساس معیار نوعی متناسب با سن و شرایط آن‌ها سنجیده می‌شود (Deakin & Markesinis, 2019, p. 67). برای مثال، اگر صغیری در مدرسه با پرتاب شیء باعث آسیب به همکلاسی خود شود، دادگاه بررسی می‌کند که آیا رفتار او از استاندارد معقول برای کودکی در آن سن انحراف داشته است یا خیر. این معیار نوعی، امکان ارزیابی عادلانه رفتار مجبور را فراهم می‌کند.

ب- مسئولیت متصرفان املاک: این نوع مسئولیت در مواردی اعمال می‌شود که خسارت در نتیجه شرایط خطرناک ملک تحت کنترل فرد رخ دهد. اگرچه این مورد کمتر به مجبورین مرتبط است، اما در صورتی که مجبور تحت نظارت متصرف ملک (مانند والدین یا مراکز نگهداری) باشد، ممکن است مسئولیت به متصرف منتقل شود (Clerk & Lindsell, 2021, p. 89). برای مثال، اگر صغیری در ملک والدین خود به دلیل شرایط خطرناک (مانند وجود اشیاء خطرناک بدون نظارت) به شخص ثالثی آسیب برساند، والدین ممکن است مسئول شناخته شوند.

ج- تعدی به اموال یا اشخاص: این شامل اقداماتی مانند نقض حریم خصوصی، هتک حرمت، یا آسیب عمدی به اموال است. در مورد مجبورین، این نوع مسئولیت کمتر رایج است، زیرا اثبات قصد عمدی در مجبورین دشوار است. با این حال، در مواردی که صغیر با قصد عمدی به اموال شخص ثالثی آسیب برساند (مانند تخریب عمدی اموال)، ممکن است دعوی تعدی مطرح شود. برای مثال، اگر صغیری عمداً دیوار همسایه را تخریب کند، ممکن است دعوی تعدی مطرح شود، اما دادگاه‌ها معمولاً ترجیح می‌دهند بر مبنای تقصیر قضاوت کنند.

مسئولیت ناشی از فعل غیر: این شامل مسئولیت والدین، قیم، یا مراکز نگهداری در قبال اعمال مجبورین تحت نظارت آن‌ها است. برای مثال، در پرونده Carmarthenshire County Council v. Lewis (۱۹۵۵)، مسئولیت به دلیل کوتاهی در نظارت به مرکز نگهداری نسبت داده شد. این نوع مسئولیت با نظریه خطر در حقوق ایران شباهت دارد، که ولی قهری را به دلیل عدم نظارت کافی مسئول می‌داند.

علاوه بر این، نظام حقوقی انگلیس از سازوکارهای بیمه‌ای و صندوق‌های حمایتی برای جبران خسارات استفاده می‌کند، که فشار مالی بر مجبور یا سرپرست او را کاهش می‌دهد. برای مثال، در مواردی که صغیر باعث خسارت سنگین می‌شود، بیمه مسئولیت مدنی والدین یا مراکز نگهداری می‌تواند خسارت را جبران کند (Giliker, 2020, p. 112). این سازوکار با نظام حقوقی ایران که فاقد چنین صندوق‌های حمایتی است، تفاوت دارد و می‌تواند به عنوان الگویی برای اصلاح قوانین ایران مورد توجه قرار گیرد. به عنوان نمونه، در انگلیس، بیمه‌های خانگی یا مسئولیت مدنی والدین اغلب خسارات ناشی از اعمال صغیران را پوشش می‌دهند، که این امر از تحمیل بار مالی سنگین بر خانواده جلوگیری می‌کند.

تحلیل تطبیقی و آموزه هایی برای حقوق ایران

مقایسه نظام حقوقی انگلیس با حقوق ایران نشان دهنده تفاوت های بنیادین در رویکرد به مسئولیت مدنی محجورین است. در انگلیس، تأکید بر مسئولیت مستقیم محجور (با معیار نوعی تعدیل شده) امکان پاسخگویی دقیق تر به شرایط هر پرونده را فراهم می کند، در حالی که در ایران، انتقال مسئولیت به ولی قهری به دلیل محدودیت های قانونی محجورین رایج است. این تفاوت از مبانی حقوقی ناشی می شود: نظام کامن لا بر تقصیر تأکید دارد، در حالی که حقوق ایران بر ضمان قهری استوار است. با این حال، رویکرد انگلیس در استفاده از معیارهای نوعی و سازوکارهای بیمه ای می تواند درس هایی برای حقوق ایران ارائه دهد. برای مثال، ایجاد صندوق های حمایتی یا بیمه اجباری برای جبران خسارات ناشی از فعل محجورین می تواند فشار مالی بر ولی قهری را کاهش دهد و حقوق زیان دیده را بهتر تأمین کند.

به عنوان نمونه ای عملی، فرض کنید صغیری در انگلیس با بازی غیرمحتاطانه در خیابان باعث تصادف و خسارت به خودرویی شود. دادگاه ابتدا رفتار صغیر را با معیار نوعی متناسب با سن او بررسی می کند. اگر صغیر مسئول شناخته شود، خسارت ممکن است از بیمه والدین جبران شود. در ایران، چنین دعوی معمولاً علیه ولی قهری مطرح می شود و فقدان سازوکارهای بیمه ای می تواند فشار مالی سنگینی بر او وارد کند. این تفاوت نشان دهنده ضرورت بازنگری در نظام جبران خسارت در حقوق ایران است، که در بخش سوم مقاله به طور مفصل بررسی خواهد شد. به عنوان نمونه ای دیگر، اگر محجوری در انگلیس به دلیل اختلال روانی باعث آسیب به شخص ثالثی شود، دادگاه ممکن است با توجه به شرایط ذهنی او، مسئولیت را به سرپرست یا مرکز نگهداری منتقل کند، در حالی که در ایران، این مسئولیت معمولاً بر عهده ولی قهری است. این مقایسه، ضرورت ایجاد سازوکارهای حمایتی مشابه در ایران را برجسته می کند.

مقایسه تطبیقی و رهیافت جدید

تفاوت های بنیادین

مقایسه نظام حقوقی ایران و انگلیس در زمینه مسئولیت مدنی محجورین، تفاوت های بنیادین زیر را نشان می دهد: مبانی مسئولیت: در حقوق ایران، ضمان قهری و مسئولیت ولی قهری محور است، در حالی که در حقوق انگلیس، تقصیر (negligence) مبانی اصلی است. این تفاوت از اصول فقهی ایران (مانند قاعده اتلاف) و رویکرد مبتنی بر تقصیر در کامن لا ناشی می شود.

نقش ولی قهری/سرپرست: در ایران، ولی قهری مسئول اصلی جبران خسارت است، اما در انگلیس، محجور ممکن است مستقیماً مسئول شناخته شود، مگر اینکه تقصیر سرپرست اثبات شود. این انعطاف پذیری در انگلیس امکان بررسی دقیق تر شرایط هر پرونده را فراهم می کند.

منابع جبران خسارت: در ایران، نفقه یا اموال ولی قهری منابع اصلی جبران خسارت هستند، در حالی که در انگلیس، بیمه های مسئولیت مدنی و صندوق های حمایتی نقش مهمی ایفا می کنند.

رهیافت جدید

برای رفع خلأهای موجود در تفسیر و اجرای ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی، پیشنهاد می شود که این ماده با تلفیق نظریه خطر و معیارهای بی احتیاطی بازنگری شود. راهکارهای پیشنهادی عبارتند از:

مسئولیت اولیه ولی قهری: مسئولیت جبران خسارت در درجه اول بر عهده ولی قهری باشد، مگر اینکه او براءت حاصل کند. این رویکرد با نظریه خطر و آرای قضایی ایران (کاتوزیان، ۱۳۸۵، ص ۲۲۰) سازگار است.

رجوع به اموال محجور: در صورت اثبات بی‌احتیاطی محجور (با معیار نوعی متناسب با سن و شرایط او)، امکان رجوع به اموال محجور، مانند نفقه، فراهم شود. این امر با قواعد فقهی مانند «من له الغنم فله الغرم» هماهنگ است.

ایجاد سازوکارهای بیمه‌ای و حمایتی: مشابه نظام حقوقی انگلیس، ایجاد صندوق‌های حمایتی یا بیمه اجباری برای جبران خسارات ناشی از فعل محجورین پیشنهاد می‌شود (Giliker, 2020, p. 112). این سازوکارها فشار مالی بر ولی قهری و محجور را کاهش می‌دهند و حقوق زیان‌دیده را تأمین می‌کنند.

این رهیافت با اصول فقهی (مانند قواعد ضمان قهری) و حقوقی ایران سازگار است و با الهام از نظام حقوقی انگلیس، خلأهای عملی ماده ۱۲۱۶ را برطرف می‌کند. برای مثال، اگر صغیری با دوچرخه‌سواری غیرمحتاطانه باعث خسارت شود، ابتدا تقصیر ولی قهری بررسی می‌شود. در صورت عدم تقصیر ولی، امکان رجوع به اموال صغیر یا صندوق‌های حمایتی فراهم می‌شود.

نتیجه‌گیری

ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی ایران، که مسئولیت محجورین (صغیر، مجنون، و غیررشید) را در قبال خسارات ناشی از فعل زیان‌بار آن‌ها مقرر می‌دارد، با وجود ظاهر ساده، چالش‌های فقهی، حقوقی، و عملی متعددی را به همراه دارد. این پژوهش با تحلیل عمیق مبانی فقهی و حقوقی این ماده و مقایسه آن با نظام حقوقی کامن‌لا در انگلیس، نشان داد که تفاوت‌های بنیادین در مبانی مسئولیت، نقش ولی قهری/سرپرست، و منابع جبران خسارت، ضرورت بازنگری در تفسیر و اجرای ماده ۱۲۱۶ را آشکار می‌سازد. در حقوق ایران، مسئولیت عمدتاً بر عهده ولی قهری قرار دارد و ریشه در قواعد ضمان قهری و نظریه خطر دارد. در حالی که در حقوق انگلیس، مسئولیت بر پایه تقصیر (negligence) و معیارهای نوعی (objective standard) استوار است که حتی محجورین را در بر می‌گیرد. این تفاوت‌ها، از یک سو، به محدودیت‌های قانونی و مالی محجورین در ایران (ماده ۱۲۰۷ قانون مدنی) و از سوی دیگر، به انعطاف‌پذیری نظام کامن‌لا در ارزیابی مسئولیت با توجه به شرایط خاص محجورین بازمی‌گردد.

تحلیل فقهی ماده ۱۲۱۶ نشان داد که قواعدی مانند «من له الغنم فله الغرم» و قاعده اتلاف، مسئولیت را به عامل زیان (حتی محجور) نسبت می‌دهند، اما اجرای عملی آن به دلیل فقدان اهلیت و تمکن مالی محجورین، به ولی قهری منتقل می‌شود. دیدگاه‌های فقهایی مانند شیخ طوسی، شیخ انصاری، و آیت‌الله خویی، بر استفاده محدود از اموال محجور یا نفقه برای جبران خسارت تأکید دارند، اما تنوع در برداشتها و محدودیت‌های عملی، اجرای ماده ۱۲۱۶ را با چالش مواجه کرده است. از سوی دیگر، در حقوق انگلیس، معیار نوعی تعدیل‌شده برای محجورین، امکان ارزیابی دقیق‌تر رفتار آن‌ها را فراهم می‌کند و سازوکارهای بیمه‌ای و صندوق‌های حمایتی، فشار مالی بر محجور یا سرپرست را کاهش می‌دهند. آرای قضایی مانند *Donoghue v. Stevenson* (۱۹۳۲) و *Carmarthenshire County Council v. Lewis* (۱۹۵۵) نشان‌دهنده انعطاف‌پذیری این نظام در تطبیق مسئولیت با شرایط خاص هر پرونده است.

مقایسه تطبیقی این دو نظام حقوقی، نقاط ضعف و قوت هر یک را برجسته کرد. در حقوق ایران، انتقال مسئولیت به ولی قهری، اگرچه منطبق با قواعد فقهی است، می‌تواند فشار مالی غیرمنصفانه‌ای بر او وارد کند، به‌ویژه در خسارات سنگین. در مقابل، نظام حقوقی انگلیس با تأکید بر مسئولیت مستقیم محجور و استفاده از بیمه‌های مسئولیت مدنی، راهکارهای عملی‌تری برای جبران خسارت ارائه می‌دهد. این پژوهش پیشنهاد می‌کند که ماده ۱۲۱۶ با تلفیق نظریه خطر، معیارهای نوعی بی‌احتیاطی، و سازوکارهای حمایتی بازنگری شود. راهکارهای پیشنهادی شامل موارد زیر است:

- ۱- تعیین مسئولیت اولیه ولی قهری: مسئولیت جبران خسارت در درجه اول بر عهده ولی قهری باشد، مگر اینکه او بتواند برائت خود را اثبات کند. این رویکرد با نظریه خطر و دیدگاه‌های حقوقی مانند نظر مرحوم کاتوزیان هم‌خوانی دارد.
- ۲- امکان رجوع به اموال محجور: در صورت اثبات بی‌احتیاطی محجور (با معیار نوعی متناسب با سن و شرایط او)، امکان استفاده از اموال محجور، مانند نفقه، برای جبران خسارت فراهم شود، مشروط به رعایت مصلحت محجور.
- ۳- ایجاد سازوکارهای بیمه‌ای و حمایتی: با الهام از نظام حقوقی انگلیس، ایجاد صندوق‌های حمایتی یا بیمه اجباری برای جبران خسارات ناشی از فعل محجورین پیشنهاد می‌شود. این سازوکارها می‌توانند فشار مالی بر ولی قهری را کاهش داده و حقوق زیان‌دیده را بهتر تأمین کنند.

این رهیافت جدید، ضمن حفظ اصول فقهی و حقوقی ایران، با بهره‌گیری از تجربیات نظام کامن‌لا، می‌تواند خلأهای موجود در تفسیر و اجرای ماده ۱۲۱۶ را برطرف کند. برای مثال، در مواردی که صغیری با فعل زیان‌بار باعث خسارت می‌شود، بررسی اولیه تقصیر ولی قهری و در صورت عدم تقصیر، رجوع به اموال محجور یا صندوق‌های حمایتی، می‌تواند توازنی عادلانه میان حقوق زیان‌دیده و حمایت از محجور ایجاد کند. این اصلاحات نه تنها به بهبود کارآمدی نظام حقوقی ایران کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ساز حمایت متوازن از تمامی طرف‌های درگیر در دعاوی مسئولیت مدنی محجورین خواهد بود. در نهایت، این پژوهش بر ضرورت اصلاحات قانونی و اجرایی در راستای هماهنگی بیشتر با نیازهای جامعه مدرن و اصول عدالت تأکید دارد و پیشنهاد می‌کند که قانون‌گذاران و قضات با توجه به این رهیافت، رویه‌های قضایی و قانونی را بازنگری کنند تا چالش‌های موجود به حداقل برسد.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

همه نویسندگان در نگارش مقاله مشارکت یکسان داشته‌اند.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسندگان این پژوهش هیچگونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت‌کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- آبین، علیرضا. (۱۳۹۹). "نقدی بر ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی و پیشنهاد نظریه منصفانه در مورد صغار و مجانین (مطالعه تطبیقی)"، فصلنامه تخصصی دانشنامه‌های حقوقی، دوره ۳ شماره ۸.
- بادینی، حسن. فلسفه مسئولیت مدنی، چاپ اول، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- خادم رضوی، قاسم و نوعی، الیاس. (۱۳۹۴). "بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر و بدون تقصیر در حقوق مسئولیت مدنی ایران و انگلستان"، مجله آموزه‌های حقوقی گواه، شماره ۱، ص ۸۱-۱۰۴.
- داراب پور. (۱۳۸۷). "اصول کلی مسئولیت مدنی در سیستم حقوق انگلستان"، فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی، شماره ۴۵ و ۴۴، صص ۶۷-۹۹.
- شهیدی، مهدی. (۱۳۹۱). حقوق مدنی (تشکیل قراردادها و تعهدات)، ج اول، چاپ دوم، تهران، انتشارات مجد.
- صفایی، سید حسین و رحیمی، حبیب اله. (۱۳۹۷). مسئولیت مدنی تطبیقی، چاپ اول، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
- صفایی، سید حسین و قاسم زاده، سید مرتضی. (۱۳۸۹). حقوق مدنی (اشخاص و محجورین)، تهران، انتشارات سمت، چاپ بیست و سوم.
- قاسم زاده، سید مرتضی. (۱۳۹۴). مبانی مسئولیت مدنی، چاپ اول، تهران، نشر دانشگر.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۵). حقوق مدنی: مسئولیت مدنی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۷۲). حقوق مدنی خانواده، ج دوم، چ سوم، شرکت انتشارات بهمن برنا.
- محقق حلی، ابوالقاسم نجم الدین. (۱۳۷۴). شرایع الاسلام. تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- خویی، ابوالقاسم. (۱۴۱۲). مبانی تکمله المنهاج. قم: مؤسسه احیاء آثار الامام خویی.
- سراج، محمد. (۱۹۹۰). الوجیز فی شرح القانون المدنی. بیروت: دارالفکر.
- شیخ انصاری، مرتضی. (۱۳۷۹). مکاسب. قم: انتشارات دارالکتاب.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۰). المبسوط فی فقه الامامیه. قم: المکتبه المرتضویه.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۹۸). قواعد فقهیه. قم: انتشارات مدرسه الامام علی بن ابی طالب.
- مهنا، احمد. (۱۹۷۴). نظریه الضمان فی الفقه الاسلامی. بیروت: دارالعلوم.

References

- Abin, A. (2020). A critique of Article 1216 of the Civil Code and a proposal for a fair theory regarding minors and the insane (A comparative study). *Journal of Legal Encyclopedia*, 3(8), 15-51. DOI: [10.22034/law.2020.111811](<https://doi.org/10.22034/law.2020.111811>)
- Al-Ansari, M. (2000). *Al-Makasib [The book of earnings]*. Dar al-Kitab Publications.
- Al-Hilli, M. (1995). *Sharaya al-Islam [Laws of Islam]*. University of Tehran Press.
- Al-Khoei, A. (1991). *Mabani Takmilat al-Minhaj [Foundations of completing the curriculum]*. Institute for the Revival of Imam Khoei's Works.
- Al-Tusi, M. B. H. (1980). *Al-Mabsut fi Fiqh al-Imamiyyah [The extensive in Imamiyyah jurisprudence]*. Al-Maktabah al-Murtadawiyah.
- Badini, H. (2003). *The philosophy of civil liability*. Sherkat-e Sahami-ye Enteshar.
- Clerk, J. F., & Lindsell, W. H. B. (2021). *Clerk & Lindsell on torts (23rd ed.)*. Sweet & Maxwell.
- Darabpour, M. (2008). General principles of civil liability in the English legal system. *Legal Perspectives Quarterly*, (44 & 45), 67-99.
- Deakin, S., Johnston, A., & Markesinis, B. (2020). *Markesinis and Deakin's tort law (8th ed.)*. Oxford University Press.
- Farajpour, R., Amerinia, M., & Babaei, D. (2024). Applying the rules of competition law in Iranian automobile industry. *Journal of Modern Administrative Law Research*, 6(19), 87–107. <https://doi.org/10.22034/MRAL.2023.2002937.1473>
- Farajpour, R., Amerinia, M., & Gorjnia, M. (2024). Ethical requirements in the process of approving the EU Artificial Intelligence Act. *Cyber Law*, (Advance online publication). <https://doi.org/10.71488/cyberlaw.2025.1127854>
- Ghasemzadeh, S. M. (2015). *Foundations of civil liability*. Daneshgar Publication.
- Giliker, P. (2020). *Tort (7th ed.)*. Sweet & Maxwell.
- Katouzian, N. (1993). *Civil law: Family (Vol. 2, 3rd ed.)*. Bahman Borna Publishing.
- Katouzian, N. (2006). *Civil law: Civil liability*. University of Tehran Press.
- Khadem Razavi, G., & Noei, E. (2015). A comparative study of fault-based and strict civil liability in the civil liability laws of Iran and England. *Gavah Journal of Legal Doctrines*, (1), 81-104.
- Lunney, M., & Oliphant, K. (2020). *Tort law: Text and materials (6th ed.)*. Oxford University Press.
- Makarem Shirazi, N. (2019). *Al-Qawaid al-Fiqhiyyah [Jurisprudential rules]*. Imam Ali ibn Abi Talib School Publications.
- Miller, R. L., & Jentz, G. A. (2020). *Business law today (12th ed.)*. Cengage Learning.
- Mohanna, A. (1974). *The theory of guarantee in Islamic jurisprudence*. Dar al-Ulum.
- Safai, S. H., & Ghasemzadeh, S. M. (2010). *Civil law: Persons and the legally incompetent (23rd ed.)*. SAMT Publications. [In Persian].
- Safai, S. H., & Rahimi, H. (2018). *Comparative civil liability*. Shahr-e Danesh Institute of Legal Studies and Research .

- Seraj, M. (1990). *Al-Wajiz fi Sharh al-Qanun al-Madani* [The concise in the explanation of the Civil Law]. Dar al-Fikr.
- Shahidi, M. (2012). *Civil law: Formation of contracts and obligations* (Vol. 1, 2nd ed.). Majd Publications.
- Winfield, P. H., & Jolowicz, W. V. (2019). *Winfield and Jolowicz on tort* (20th ed.). Sweet & Maxwell.